

## ОБУЧЕНИЕ НА УЧИТЕЛИ ЗА ФОРМИРАНЕ НА ЗНАНИЯ, УМЕНИЯ И КОМПЕТЕНТНОСТИ ЗА РАБОТА В ИНТЕРКУЛТУРНА СРЕДА

Пламена Стоянова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

През 2007 г. България се присъединява към Европейския съюз и се задължава да защитава идеята за запазването и толерирането на етнокултурното многообразие в ЕС. Като родина на различни етноси – българи, турци, роми, арменци и др., тя е изправена пред предизвикателството едновременно да обединява и интегрира различните общности и да уважава техните етнически особености. В осъществяването на тази задача основен помощник е образованието, а главни действащи лица – учителите. Те са решаващ фактор за запазването на баланса между ролята на държавата и личното пространство на всеки гражданин в страната. Те са и хората, които имат пряк контакт с различните малцинствени групи, запознати са с техните особености по места и са източник на информация за реалните проблеми. В същото време учителите са проводник на политиката на държавата, ето защо съгласуваността между тях, държавните институции и новите изисквания към България като член на ЕС е от изключително значение.

Проектът „Квалификация на педагогическите специалисти“ към Министерството на образованието и науката е важна стъпка към една значима идея – единството на българското общество. Той допринася за изясняване на стратегията на държавата, която учителите трябва да следват в обучението на своите ученици. Целта на проекта е да повиши квалификацията на детските учители и педагогическите специалисти за работа в интеркултурна среда чрез изясняване на основните за страните на ЕС нормативни документи, определящи социокултурните компетентности на учителите. Във фокуса на проекта са въпроси като съвременния национализъм и европейската идентичност, правата на децата и учениците, етнокултурните стереотипи и предразсъдъци, проявите на расизъм и дискриминация, билингвалните технологии за взаимодействие с учениците.

Всички тези проблеми са разгледани в специално подготвеното учебно пособие „Обучение на учители за формиране на знания, умения и компетентности за работа в интеркултурна среда (Наръчник за учители)“. То е струк-

турирано в пет глави и е дело на колектив от опитни и авторитетни университетски преподаватели към Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – специалисти в историята и настоящето развитие на етнорелигиозните и социокултурните малцинства на Балканите и в Европа.

Петте глобални теми, разработени в наръчника: *1. Социокултурна компетентност на учителя, 2. Етнопедагогически модели на образование в интеркултурна среда, 3. Етнопсихологически модели на образование в интеркултурна среда, 4. Педагогически и частнодидактически технологии на взаимодействия на ученика в интеркултурна среда, 5. Етнопедагогически модели на взаимодействието: семейство – образователна институция*, дават реална представа за належащите проблеми в училищата на страната и насочват към пътища за тяхното решаване. В същото време обучителният материал не е ограничен в конкретни рамки, а е оставен отворен към спецификата на различните райони в България. По този начин самите обучавани учители могат да допринесат със своите наблюдения и опит, като предложат собствена стратегия за решаването на наболели въпроси. На този принцип се провежда самият едноседмичен курс на обучение. В него учителите не са в ролята на ученици, а на партньори, работещи, обсъждащи и разработващи стратегии за обучение. Те не просто приемат и обменят информация и опит, но и са източник на такива, а тяхната работа в различните дискусии и разработки представлява обратна връзка за проблемите по места. Не на последно място те са и извор на идеи за това, как може да се подходи в различните специфични условия, за да се постигнат нужните резултати.

Разработените теми в „Наръчника за учители“ и впечатленията от разработките на учителите по проекта категорично показват един интересен факт, а именно, че днешните учители се сблъскват със същите проблеми, характерни и за българската образователна система в годините на социализма. Това означава, че днешните учители и техните колеги, преподавали преди 50 – 60 години, търсят пътища за решаване на едни и същи въпроси, свързани с образованието на малцинствата. Тези наблюдения логично поставят въпроса дали настоящите проблеми са наследени, или възродени? Защо не са намерили своето решение в годините, когато започва прокарването на целенасочена образователна политика, обхващаща всяко дете на България?

Смяната на политическата система през втората половина на 40-те години на XX в. и навлизането на България в съветската сфера на влияние водят до големи социални, икономически и културни промени. Те неизбежно засягат и образованието в страната и още през 1948 г. водят до приемането на нов Закон за народната просвета в Република България, който регламентира задължителното основно образование.

Законът предвижда обхващането в образователната система на всички български деца, независимо от тяхната религиозна принадлежност и етнически

произход. В цялата страна започва интензивно строителство на училища, а вече съществуващите – турски, арменски учебни заведения, са подпомагани от държавата. Това на пръв поглед създава впечатление, че българските учители няма да се сблъскват с трудностите при преподаване на деца билингви или на такива, носители на различна културна традиция.

Наистина, в първите седем-осем години от приемането на новия ЗНП малцинствата обучават децата си в наличните етнически училища. Единственото изключение от правилото е циганското малцинство<sup>1)</sup>. Част от турчеещите се сред тях изпращат децата си в турските училища, но техният брой е минимален и в края на 40-те циганите са сред най-слабо образованите граждани на държавата. Тяхната нехомогенност и принадлежността им към различни вероизповедания и групи, които не се смесват помежду си, се усложнява от факта, че те нямат общ майчин език. Някои говорят турски, други – романес, трети – влашки, а четвърти – само български. Тяхното разнообразие и пословична бедност не позволяват самостоятелно обединение на етнически принцип, което да доведе до изграждане на „циганско училище“. С тази задача се заема новата власт и през 1948 г., с помощта на държавата е открито първото „циганско училище“ в софийския квартал Факултета. То по нищо не се различава от останалите държавни училища. Учениците са циганчета, които се обучават на български, придържайки се към българската образователна система. Това е и официалната политика, която ще се следва по отношение на малцинството от тук нататък – приобщаване чрез образование.

Така пред българските учители се откриват нови неочаквани предизвикателства. Първото и най-голямо от тях е нежеланието на някои родители да образоват децата си – пряко следствие от нагласата, че образованието за тях не представлява ценност. Като правило тези родители са неграмотни, а децата им активно участват в изхранването на семейството или в отглеждането на по-малките си братя и сестри. На учителите им се налага лично да прибират в класовете някои от своите ученици рано сутрин, за да осигурят тяхното присъствие в класните стаи. Понякога това е съпроводено с неприятни сцени, но като цяло законът е на страната на преподавателите и това прави прибирането на учениците възможно.

По-сериозният проблем е задържането на учениците в училище. Част от децата отсъстват често, изпускат учебен материал и не успяват да се справят с изискванията за преминаване в по-горен клас. Това налага повтаряне на учебни години, което допълнително ги демотивира. Причините за тези отсъствия са различни – от финансови до лингвистични. И докато финансовият проблем отчасти се решава с подпомагането на затруднените семейства от държавата, то към лингвистичния проблем се налага по-внимателен подход. Децата, чийто майчин език не е българският, са най-уязвимата група, напускаща преждевременно училище. Прекрачвайки училищния праг, те

трябва да започнат своето обучение на език, който им е напълно непознат. Те нямат еднакъв старт с останалите деца, а това води до несправянето им с материала още в края на първи клас, което в много отношения обрича обучението им и по-нататък.

В края на 50-те години, когато етническите училища се вливат в българската образователна система, с този проблем се сблъскват и децата от турски произход.<sup>2)</sup> Държавата търси изход в предучилищната подготовка, осигуряването на целодневни занимални и дори на специализирани интернати, които да създадат нова среда и навици на тези ученици. Предприетите мерки имат своите успехи, макар тенденцията за ранно отпадане на част от децата (предимно в четвърти и седми-осми клас) да остава. Тя е особено ясно изразена при учениците от цигански произход и освен с лингвистичния проблем е свързана и с ранните бракове сред малцинството – традиция, с която управляващите се борят, но не успяват да премахнат напълно.

Известен процент от ромчетата неизменно отпадат преждевременно от училище. За тях обаче са предвидени различни форми за включването им отново в образователния процес като огромотяване, обучение и преквалификация.

Макар възрастните вече да са тема на друго изследване, редно е да се отбележи, че властта разчита на повторното им включване като средство за влияние върху образованието и на техните деца. Големите огромотителни кампании в края на 40-те и началото на 50-те години например са отличен пример за този подход. В тези инициативи са включени неграмотни цигани, турци, българи. Много от тях се научават да четат и пишат, но след време изпадат във вторична неграмотност. Това, към което властите се стремят и отчитат като положително обаче, е промененото отношение към самото образование. Промяна, която улеснява обучението на децата на огромотяваните родители. Подобна стратегия се прилага и днес, като учителите по места отчитат, че привличането на родителите в живота на училището влияе ползотворно върху посещаемостта на учениците.

Друг проблем, който изкристализира още в годините на социализма, е въпросът с дискриминацията и „изолирането“ на децата от цигански и турски произход в отделни училища. Още тогава властите стигат до извода, че децата се интегрират по-лесно под влиянието на своите български съученици и това води до опити за разпръскването на децата от етническите малцинства в различни учебни заведения. Тези опити като цяло са несполучливи, тъй като учениците се записват в училищата на квартален принцип. По този начин, особено при циганите, които често живеят концентрирано в свои махали, това много рядко дава резултати. Трябва да се спомене и фактът, че всяко училище, обучаващо по-висок процент циганчета, губи привлекателността си за българските родители, които намират начини да запишат децата си на друго място с аргумента, че нивото на обучение пада. Тази тенденция продължава

и днес, следвана и от родители роми, които проявяват по-голяма амбиция за образованието на своите деца.

На практика децата се обучават и наистина израстват заедно, без да се отдава значение на етническия им произход, с изключение на малки населени места като селата, където всички се познават. Властите не успяват да се справят с проблема на непознаването на другия, но полагат големи усилия за приобщаването на малцинствата, което понякога става с цената на натиск, касаещ тяхната етническа принадлежност. Така например по време на „възродителния процес“ (1984 – 1989) в някои детски интернати е забранено да се говори на турски и романес.

От този бърз поглед върху образованието на малцинствата в годините на социализма ясно се вижда, че много от споменатите проблеми са актуални и днес, двадесет и три години след политическите промени в страната. Все пак разлики има. На първо място през социалистическия период нивото на грамотност сред малцинствата е по-високо и данните сочат, че през 80-те години неграмотни български граждани почти няма. Изключения правят някои по-възрастни хора по селата, чийто процент е нисък. Липсата на строг контрол и последователна политика оказват негативно влияние върху ромското малцинство, чието младо поколение всъщност е по-малко грамотно от своите родители.

На второ, но ключово място, бедността сред ромите е много по-силен фактор днес, отколкото през изминалия период. Високата безработица и по-пестеливото социално подпомагане от държавата са все фактори, рефлектиращи върху образованието на децата в бедни семейства. На практика проблемите са отчасти наследени, отчасти възродени, а в тази ситуация отговорността на учителите е двойно по-голяма. В по-неблагоприятни условия и с по-малко средства те трябва да задържат интереса на своите ученици и да направят всичко възможно тези деца да получат образование.

В това отношение настоящият проект за „Квалификация на педагогическите специалисти“ е добър начин да те да бъдат информирани за съдържанието на европейските директиви, да обменят опит, да си отговорят на някои въпроси и да обсъдят проблеми, върху които самите те имат поглед. Целта на проекта е обучените преподаватели да предадат придобитите знания на своите колеги по места и така те да достигнат до възможно най-голяма аудитория. В това отношение подготовеният *Наръчник за учители*, резултат от едногодишен научноизследователски труд на авторите в сферата на интеркултурното образование, както и на лични дългогодишни теренни изследвания на ръководителя на обществената поръчка проф. д-р. Ирина Колева, е полезен помощник във формирането на професионални компетенции на учителите за работа в интеркултурна среда, както и за преодоляването на съществуващите етнически стереотипи и предразсъдъци.

## БЕЛЕЖКИ

1. В годините на социализма това е политически коректното название на ромите, прието и в официалните държавни документи, и в обръщението между самите цигански групи. Названието роми, навлиза след политическите промени през 1989 г.
2. В началото на 50-те години голяма част от българските евреи вече са напуснали страната, преселвайки се в новосъздадената Държава Израел, а арменските ученици се вписват безпроблемно в българската образователна система. Така лингвистичният проблем остава характерен за турците, част от ромите и турчеещите се българи мюсюлмани.

## ЛИТЕРАТУРА

- Бюксеншютц, У. (2000). *Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци 1944 – 1989*. София.
- Генов, Д. Таиров Т, Маринов В. (1968). *Циганското население в НР България по пътя на социализма*. София.
- Груев, М. (2009). Демографски тенденции и процеси в България в годините след Втората световна война.. В: *История на Народна република България, режимът и обществото*. София.
- Груев, М. (2003). *Между петолъчката и полумесеца. Българите мюсюлмани и политическият режим (1944 – 1959)*. София.
- Груев, М. & Калъонски, Ал. (2007). *Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим*. София.
- Данбакли, М. (1997). *Текстове на международните институции за циганите*. София.
- Даскалова, Н. (2005). (Състав.). *Синдиктите срещу расизма и дискриминацията*. София.
- Калинова, Евг. & Баева, И. (2010). Етнически и религиозни общности в следвоенна България. В: *Изследвания по история на социализма в България (1944 – 1989), том II*. София.
- Колева, Ир., Николов, А., Калъонски, А., Тепавичаров, В. & Бонева, Т. (2013). *Наръчник за обучители*. Обучение за учители за формиране на знания, умения и компетентности за работа в интеркултурна среда. София.
- Колева, Ир., Николов, Ал., Калъонски, Ал., Тепавичаров, В. & Бонева, Т. (2013). *Допълнителна тетрадка. Интерактивни методи за формиране на знания, умения и компетентности за работа в интеркултурна среда*. София.
- Кючуков, Х. (2006). *Десегрегация на ромските ученици*. София.
- Кючуков, Х. (1993). Кратка психологическа характеристика на циганите мюсюлмани в България. Отношения между циганските групи

- в България В: *Етническата картина в България (Проучвания – 1992 г.)*. София.
- Кючуков, Х. (2006). *Между традицията и образованието*. София.
- Кючуков, Х. (2004). *Образователен статус на ромската жена*. София.
- Кючуков, Х. Здравкова, С. (1998). *Ограмотяване в условия на билингвизъм*. София.
- Марушиакова, Е. (1993). Отношения между циганските групи в България. В: *Етническата картина в България (Проучвания 1992 г.)*. София.
- Марушиакова, Е. & Попов, В. (1993). *Циганите в България*. София.
- Марушиакова, Е. & Попов, В. (2007). *Studii Romani*. Том VII: Избрано. София.
- Митев, Пл. (2013). Рецензия за „Обучение на учители за формиране на знания, умения и компетентности за работа в интеркултурна среда. Наръчник за обучители“ София.
- Пампоров, А. (2003). Брачният модел в ромските общности. *Население*, №1 – 2.
- Пампоров, А. (2006). *Ромското всекидневие в България*. София.
- Попнеделев, Т. (2013). Рецензия за „Обучение на учители за формиране на знания, умения и компетентности за работа в интеркултурна среда. Наръчник за обучители“ София.
- Стоянова, Пл. (2012). *Политиката на държавата към циганското население в България (1944 – 1989)*, (Дисертация към катедра История на България в ИФ, СУ „Св. Климент Охридски“).
- Томова, Ир. (1995). *Циганите в преходния период*. София.
- Табакова, Кр. (2013). *Обучение на учители за формиране на знания, умения и компетентности за работа в интеркултурна среда. Наръчник за учители*. София.

## TEACHER TRAINING FOR THE FORMATION OF KNOWLEDGE, SKILLS AND COMPETENCIES FOR WORK IN MULTICULTURAL ENVIRONMENT

**Plamena Stoyanova, PhD**

✉ Bulgarian Academy of Sciences (BAS)  
Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum  
Balkan Ethnology Department  
Moskovska 6A  
1000 Sofia, Bulgaria  
Email: flame1228@gmail.com